



UDK: 374.3:001.1

Xalimjon YUNUSOV,
Toshkent davlat texnika universiteti erkin tadqiqotchisi
E-mail: yuhalimjon@gmail.com

O'zMU dotsenti, f.f.d N.Abdullayeva taqrizi asosida

YOSHLARNING IJTIMOY-DEMOGRAFIK, SOTSIOLOGIK HAMDA ANTROPOLOGIK JIHATLARI

Annotatsiya

Yoshlarning ijtimoiy-demografik, sotsiologik hamda antropologik jihatlarini o'rganish, xususiyatlarini aniqlash, ijtimoiy-demografik qatlam sifatida tan olinishida fiziologik yetuklik, ma'lum bir ijtimoiy burch va vazifalarni bajarishga tayyorlik omili, Yoshlarga sifatli ta'lim olish imkonini berish, ularning ko'nikma va tayyorgarligi beqiyos ahamiyatga egadir. Yoshlar sotsiologik jihatlar qatoriga ularning jamiyat va davlat ishlarida qatnashishini kiritish zarurligi.

Kalit so'zlar: Ssientik, ijtimoiy-demografik qatlam, "voyaga yetganlik", ishtirok etish, rivojlanish va tinchlik, yoshlar muammosi, texnologik taraqqiyot.

СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ, СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ И АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

Изучение социально-демографических, социологических и антропологических аспектов молодежи, определение ее особенностей, физиологической зрелости в признании социально-демографического слоя, фактора готовности к выполнению определенных социальных обязанностей и задач, позволяющих молодым людям получать качественное образование, их образование, никмы и подготовка имеют несравненное значение. Необходимость включения их участия в жизни общества и государственных делах в число социологических аспектов молодежи.

Ключевые слова: Наука, социально-демографический слой, «взросление», участие, развитие и мир, проблема молодежи, технологическое развитие.

SOCIAL-DEMOGRAPHIC, SOCIOLOGICAL AND ANTHROPOLOGICAL ASPECTS OF YOUTH

Annotation

Studying the socio-demographic, sociological and anthropological aspects of young people, determining their characteristics, physiological maturity in recognition as a socio-demographic layer, the factor of readiness to perform certain social duties and tasks, enabling young people to receive quality education, their education, nikma and preparation are of incomparable importance. The need to include their participation in society and state affairs among the sociological aspects of youth.

Key words: Scientific, socio-demographic layer, "coming of age", participation, development and peace, youth problem, technological development.

Kirish. Ilmiy bilish ssientik maqsadsiz bo'la olmaydi. Buni R. Dekart quyidagicha ifodalagan: "Bilish uchun,-deb yozadi faylasuf, ratsionalizm metodining asoschisi,-biz aniq va tiniq ko'ra oladigan yoki ishonchli tarzda unga yeta oladigan narsani belgilab olishimiz zarur. Ilmiy bilish boshqacha bo'la olmaydi [Dekart R. Sochineniya v dvux tomax. Tom 1.- Moskva: Mysl, 1989. S.82]. Bilishning ssientik o'rni obyekt (predmet)ning ichki, murakkab va turli obyekt (predmet)lar bilan aloqalarini aniqlashdan boshlanadi.

Qisqacha qilib aytganda, obyekt(predmet)ni aniqlash, uning turli aloqalari va funksiyalarini ochib berish ssientik yondashuvning xususiyatidir. Talaba yoshlarning xususiyatlarini aniqlash ularning "yoshlar" deb ataluvchi ijtimoiy-demografik qatlamga taalluqli jihatlarini qayd etishdan boshlanadi. Falsafaning umumiydan xususiyga, xususiyydan umumiyga borish qonuniyatiga muvofiq avval talaba yoshlarning umumiy xususiyatlari, aholining alohida qatlami sifatida qaraladigan yoshlarga taalluqli ekanini tasdiqlashni taqozo etadi. Mazkur umumiylik talaba yoshlarning xalq, jamiyat hayotidagi o'rini bilishga, ularning pozitiv xususiyatlarini kelajak modellari proeksiya qilishga imkon beradi. Ana shunda obyekt (predmet)ning real holatini ideal holatga yetkazish usullari va mexanizmlari aniqlanadi, chunki har qanday ilmiy tadqiqot kelajakka yo'naltirilgani, proektiv funksiyalari orqali ijtimoiy foydali izlanishdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yoshlarni avvalo fiziologik rivojlanishiga qarab belgilash keng tarqalgan. Shu nuqtai nazardan BMT tomonidan 15-24 yoshdagi shaxslar "yoshlar" ijtimoiy-demografik qatlamga kiritilgan. Bu talqin 1985 yilgi Xalqaro yoshlar yili BMT Bosh Assambleyasi tomonidan tasdiqlangan va BMT ga a'zo davlatlarga rasmiy statistik hisobotlar tayyorlashda foydalanish tavsiya etilgan. Shundan beri BMT a'zo davlatlari o'z hisobotlarida "yoshlar" qatlamini, ularning demografik, sotsiologik va antropologik parametrlari haqidagi ma'lumotlarni ana shu ko'rsatkichga muvofiq tayyorlab keladi. Shu bilan birga, BMT ning Konvensiyasida 18 yoshgacha bo'lgan shaxslar "bolalar" qatlamiga kirishi ta'kidlanadi [Qarang: Molodej. Organizatsiya Ob'edinennyyh Natsiy.un.org]. Ba'zi davlatlarda esa yoshlar qatlamiga 16, boshqa birlarida 14 yoshga kirgan fuqarolar "yoshlar" ataladi. O'zbekistonda yoshlar deganda 16 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan shaxslar guruhi nazarda tutiladi [Qarang: Bobomuradov E., Bobomuradova Sh. O'zbekiston yoshlarining ijtimoiy psixologiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2010. 28 b.].

Yoshlarning ijtimoiy-demografik qatlam sifatida tan olinishida fiziologik yetuklik, ma'lum bir ijtimoiy burch va vazifalarni bajarishga tayyorlik omili hisobga olinadi. Tashqi fiziologik omilga qarab shaxslarni bolalar, yoshlar, o'rta yoshlar, katta yoshlar, keksalar va qariyalar qatlamiga kiritish deyarli barcha xalqlarda, davlat hisobotlarida mavjud bo'lib,

bunday yondashuv genezisiga muvofiq qadimgi initsiatsiya urf-odatlariga borib taqaladi. Taniqli amerikalik etnograf M. Midning keltirishicha, initsiatsiya deyarli barcha etnoslarda uchraydigan, shaxs fiziologik yetukligini anglatadigan va bolalik yoshi tugab, ma'lum bir etnosga xos vazifalarni bajaradigan umr bosqichidir [Qarang: Mid M. Kultura i detstvo. - Moskva: Gl.red. gost. lit-ry, 1979.S.235 – 239]. "Initsiatsiya" qadimgi lotin tilidan olingan bo'lib bag'ishlov, o'zini u yoki bu vazifani bajarishga tayyor ekanini bildirish, tashqi ta'sirga munosib javob bera olishni anglatadigan, qabilalarda "voyaga yetganlik" sifatida qabul qilingan urf odatdir. BMT ning rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, bugun dunyoda 1,2 milliard yoshlar yashaydi. Bu dunyo aholisining 16% demakdir. 2030 yilga kelib yoshlar 1, 3 milliarda yetadi va dunyo aholisining 7 % ni tashkil etadi [O'sha joyda]. Yoshlarning alohida ijtimoiy-demografik qatlam sifatida xalqaro huquqda e'tirof etilishi huquq fenomeni uchun yangilik edi. Hatto BMT tomonidan yoshlarni alohida, o'z huquq va erkinliklariga ega ijtimoiy qatlam sifatida e'tirof etilishi 1965 yili qabul qilingan Yoshlar o'rtasida tinchlik, o'zaro hurmat va xalqlar o'rtasida bir-birini tushunish Deklaratsiyasi bilan boshlanadi. Mazkur hujjatda xalqaro huquqning yoshlar muammosi mavjudligi e'tirof etiladi, yoshlar dunyoda tinchlik, xalqaro aloqalar, bir birini hurmat qilish, kasb-kor egallash, bilim olish va jamiyat taraqqiyoti uchun mas'ul bo'lish kabi vazifalarni o'z ustiga olishi mumkinligi ko'rsatiladi. Eng muhimi shundaki, BMT yoshlarni ijtimoiy hayotga keng jalb etish maqsadida 1985 yilni Xalqaro yoshlar yili deb e'lon qildi va "Ishtirok etish, rivojlanish va tinchlik" shiori ostida turli xalqaro tadbirlar, festivallar, forumlar va bayramlar uyushtirdi. Hatto 1985 yili Moskvada o'tkazilgan Olimpiada o'yinlari ham ana shu sanaga bag'ishlangan.

1995 yili BMT yoshlar borasidagi muammolarni yetarli darajada yechish uchun 2000 yilgacha bo'lgan harakatlar dasturini qabul qiladi. Bu yoshlar muammolari (ishsizlik, demografik o'sish, jismoniy rivojlanish, ocharchilik, diskriminatsiya) ni hal etish borasida ilk yirik, besh yilga mo'ljallangan xalqaro harakat dasturi edi.

Mazkur dastur doirasida 1999 yili Yoshlar ishlari vazirlarining Butunjahon konferensiyasi uyushtiriladi. Mazkur tadbirlar yoshlarni kasbli qilish, ish bilan ta'minlash, bilim olishi va ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishi uchun zarur sharoitlar yaratib berish global muammoga aylanib qolgani, ko'pgina davlatlarda (masalan, Afrika davlatlarida) ocharchilik davom etayotgani, ularda yoshlar muammolari dunyo hamjamiyati ishtirokini, yordamini talab etayotgani ko'rsatiladi. Konferensiya 12 avgustni Xalqaro yoshlar kuni deb e'lon qilish haqida BMT Bosh Assambleyasiga taklif kiritdi. Shundan beri har yili 12 avgust Xalqaro yoshlar kuni sifatida nishonlanadigan bo'ldi. O'zbekistonda bu sana 30 iyun qilib belgilangan. Yoshlar muammosining mavjudligi BMTning deyarli barcha qarorlari va hujjatlarida qayd etiladi. Bu o'rinda yoshlarning nafaqat ijtimoiy-demografik, shuningdek, sotsiologik va antropologik ahamiyatga ega muammolari ham borligi uqtiliradi. Ijtimoiy taraqqiyotni ta'minlashda, dunyo xalqlari o'rtasidagi hamkorlikni shakllantirishda, madaniy, ilmiy va iqtisodiy sohalarda integratsiyani amalga oshirishda yoshlar yetakchi kuch bo'lishi mumkinligi uchun BMT 2010 yilni tag'in Xalqaro yoshlar yili deb e'lon qiladi. 2020 yili esa BMT tomonidan insoniyatning 2030 yilgacha barqaror rivojlanishini ta'minlash strategiyasi ishlab chiqiladi. Unga ko'ra, BMTga a'zo davlatlar yoshlar siyosatini bo'yicha amalga oshirayotgan ishlari haqida yillik hisobotlar topshiradi. Mazkur strategik hujjatdagi eng muhim jihat shundaki, unda, "barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun barcha yoshlarni qamrab olgan adolatli sifatli ta'lim va barcha uchun butun umri bo'yi bilim olish, kasb egallash imkoniyatini yaratib berish lozimligi

ta'kidlanadi" [Qarang: Molodej i sUR 4: kachestvennoe obrazovanie.un.org].

Tadqiqot metodologiyasi. Yoshlarga oid sotsiologik jihatlardan biri ularni ish bilan bandligini ta'minlashdir. Sotsiologik tadqiqotlar ko'rsatadiki, yoshlar, ayniqsa kasbiy tayorgarligi yo'q yoshlarning ish bilan band bo'lishi juda qiyin. Ish bilan band bo'lish va kasbiy tayorgarlik o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjud. Har uchdan bir yosh kasbiy tayorgarligi yo'qligi sababli ishsiz. Ular bugun yoshlarning 17-18 foiziga yaqinini tashkil etmoqda. Ko'pgina yoshlar kam maosh to'lanadigan, qoniqish keltirmaydigan, ijodiy yondashishga o'rin qoldirmaydigan "qora mehnat"ga rozi. Bu ularning ruhiyatiga, intellektual o'sishiga va jamiyat hayotida ongli qatnashishga xalaqit berayotgan sabablardan biridir. Jamiyatlarni bezovta qilayotgan terrorizm, ekstremizm, geylar, transseksualar va deviant xulq atvorli shaxslar ichida hayotda o'z o'rnini topolmagan, kasbiy tayorgarligi va ma'lumoti yo'q yoshlar aksariyatni tashkil etadi. Sotsiologik jihatlarini hisobga olib BMT Bosh kotibi 2013-yili Yoshlar ishlari bo'yicha vakil, 2016 yili esa yoshlar ishsizligi muammolari bilan shug'ullanuvchi Maxsus vakil lavozimlarini joriy etdi. Ular BMT Bosh Assambleyasiga har ikki yilda bir marta hisobotlar tayyorlab boradi. Yoshlar sotsiologik jihatlarini qatoriga ularning jamiyat va davlat ishlarida qatnashishini kiritish zarur. Xalqaro hujjatlarda yoshlar jamiyatning eng faol va murakkab ijtimoiy vazifalarni o'z ustiga olishga qodir qatlam sifatida qayd etiladi, shuning uchun ham BMT 2030 yilgacha Barqaror rivojlanish dasturida yoshlar o'rtasidagi ishsizlik, siyosiy izolyatsiya, marginallik, ta'lim olish va tibbiy xizmatlardan foydalanishdagi notenglikni bartraf etish vazifa qilib qo'yilgan. Unda yoshlar Barqaror rivojlanishning Kun tartibida eng faol pozitsiyani egallashi, eng qiyin vazifalarni bajarishda ishtirok etishi, dunyoda tinchlik va ijtimoiy hamkorlikni o'rnatishda avangard bo'lishi mumkinligi ta'kidlanadi. Global muammolarni hal etish yoshlar zimmasiga tushishi tabiiy hodisadir, chunki ular o'zining sotsiologik jihatlariga muvofiq har qanday ijtimoiy vazifalarni bajarishga qodir. 2015 yili BMT qoshida tashkil etilgan yoshlar uchun munosib ish o'rinlari yaratish Global tashabbusi tomonidan strategik reja taklif etildi. Unga ko'ra, yoshlarning siyosiy integratsiyasini, fuqaroviy faolligini, huquq va erkinliklarini ta'minlash dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Yoshlarning sotsiologik jihatlariga oid muammolarni hal etishda Butunjahon yoshlar ko'nikmalari kunini belgilanishi muhim voqea bo'ldi. 2014 yili BMT Bosh Assambleyasining qaroriga muvofiq 15 iyul Butunjahon yoshlar ko'nikmalari kuni deb e'lon qilindi. BMT Bosh kotibi Antoniu Guterrishning ta'rificha, "Yoshlarga sifatli ta'lim olish imkonini berish, ularning ko'nikma va tayorgarligi beqiyos ahamiyatga ega. Bugun nishonlanadigan Butunjahon yoshlar ko'nikmalari kuni ushbu o'ta global ahamiyatga ega say' harakat avangardida muallimlar turishini eslashga undaydi" [Qarang: Vsemirniy den navikov molodeji.un.org]. Yoshlarning kasb kor tanlashida muallimlar, ziyolilar muhim rol o'ynaydi. Ushbu sotsiologik jihat Butunjahon yoshlar ko'nikmalari kunini nishonlashga bag'ishlangan xalqaro konferensiyalar, forumlar va uchrashuvlarda qayd etiladi. Yoshlarning xalqaro miqyosda hal etilishi zarur bo'lgan bugungi sotsiologik muammolariga:

texnologik taraqqiyot davrida yoshlarga ijtimoiy hayotga moslashishga, murakkab borliqda o'z o'rnini topishga yordam berish;

ta'lim tizimini yangilab berish va unda tajriba, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishni markaziy o'ringa qo'yish;

yoshlarda o'zini o'zi tarbiyalashga, ma'rifatli va bilimli bo'lishga, huquqiy savodxonligini oshirishga qiziqish uyg'otish;

yoshlarni ijtimoiy potensialidan unumli va ratsional foydalanishga o'rgatish; umuminsoniy qadriyatlarini

e'zozlash orqali ularni insonparvar, oilaparvar, taraqqiyparvar va hayotsevar shaxslar qilib tarbiyalash;

intellektual potensialini, kasbiy imkoniyatlarini, bilimlarini milliy demokratik taraqqiyot maqsadlari bilan uyg'unlashtirish ko'nikmalarini shakllantirish kabilar kiradi.

Ushbu sotsiologik muammolar yoshlar shaxsining antropologik jihatlari bilan ham uyg'un keladi, goho ularni bir birlaridan farqlash mushkuldir. Shunday bo'lsa da, ilmiy nuqtai nazardan, ularni bir birlaridan farqlash darkor. Bu farqlarni biz yuqoridagi sotsiologik jihatlarni ochib berayotganda qayd etamiz.

Tahlil va natijalar. Bugungi texnologik taraqqiyot insonni juda murakkab voqelikka ro'para qilmoqda. Birinchidan, u insonni o'zining "vintik"iga aylantirish imkoniga ega bo'lib borayotgani bilan xavflidir. Texnologik jarayonlar insondagi ijodga, yangilik yaratishga, ochiq muloqotga, insoniy tuyg'ularni sirli va maftunkor qilishga o'rin qoldirmayapti. Bugun inson o'zidagi, qalbidagi fikrlarni bilish qiyin emas, u ma'lum bir psixologik testlar va 5D orqali tez aniqlanishi mumkin. Mashhur Davos forumining prezidenti F.Shvarnsning fikriga ko'ra, 2030 yilga borib, shunday tugmachalar, hatto soch tolasidan ming marka kichik tolalar kashf etiladiki, ularning yordamida inson organizmidagi barcha psixologik, fiziologik va tibbiy antropologik jarayonlar haqida ma'lumotlar olish mumkin [Qarang: Shvab F.Chetvertaya promyshlennaya revolyusiya. - Moskva: AST, 2021. S.206]. Ilmiy-texnik izlanishlar nuqtai nazardan bu jarayonlar yoshlar uchun qiziqarli, ammo ular insonga bo'lgan munosabatlarni mutlaq o'zgartirib yuborishi mumkin. Inson o'rmini egallashga davogar bo'layotgan ilmiy texnik vositalar, robot va sun'iy intellektlar yoshlarning ijtimoiy hayotda o'z o'rmini topishiga ma'lum bir psixologik va tashkiliy to'siqlar uyg'otadi, natijada yoshlardagi faollik, tashabbus, to'siqlarni yengishga qaratilgan ichki irodaviy kuch susayishi mumkin.

XXI asrga kelib, deb yozadi taniqli tarixchi va futurolog Yu.N.Xarari, dunyoni, kishilar hayotini o'gartirganlar siyosiy partiyalar, liderlar emas, balki internetni, sun'iy intellekt va blokcheynni yaratgan injenerlar va konstruktorlar bo'ldi [Qarang: Xarari Yu.N. 21 urok dlya XX1 veka. - Moskva: Sinbad, 2020. S. 25- 26]. "Kelajak yuz yillikda biotexnologiya va IT ichki dunyomizni idora qilish imkonini beradi, ammo biz aqlimizning bor murakkabligini tushunishga o'jizmiz, ushbu o'zgarishlar bizning tasavvurlarimizga halokatli ta'sir etishi mumkin" (O'sha joyda). Ushbu halokatli ta'sir etuvchi texnologik omilni yaratganlar ham yoshlar, ulardan azob chekuvchilar ham avvalo yoshlardir. Texnologik yangiliklar ish o'rinarlari qisqartiradi, inson omilini siqib chiqaradi, natijada insonga bo'lgan ishonchni susaytiradi. Ammo texnologik yangiliklar, kashfiyotlar inson imkoniyatlarini kengaytirishini, vaqtini tejashini, eng nozik operatsiyalarni tez va oson amalga oshirishini rad qilib bo'lmaydi. Masalan, chet ellardagi yirik mutaxassislarning, jarrohlarning uzoq masofodan turib

murakkab operatsiyalarni amalga oshirishi oddiy voqelikka aylanib qoldi. Internet aloqalari orqali har bir kishi boshqa davlatlarda yashayotgan yaqinigi yoki tanishi bilan muloqotga kirishishi, hamkorlik qilishi mumkin. Shunday ekan, yoshlarning ilmiy -texnik kashfiyotlarga bo'lgan qiziqishini ratsional tashkil etish. ijtimoiy taraqqiyot manfaatlariga tomonga yo'naltirish global ahamiyatga ega sotsiologik muammoga aylangan.

Taraqqiyotini ko'zlagan, o'ylagan davlat yoshlardagi bilim olishga va kasbiy shakllanishga bo'lgan qiziqishni turli sotsiologik vositalar (masalan, mablag'lar va grantlar ajratish, qabul kvotalarini oshirish, ilmiy darajalarga taqdim etish, ilmiy innovatsion ishlarni amalga oshirishga joriy qilish kabilar) bilan qo'llab-quvvatlaydi, bilimli, tajribali va iqtidorli yoshlarni o'ziga yordamchi tutadi. Chunki oliy ta'lim va kasbiy shakllanish faqat shaxsiy ish emas, u avvalo jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy borliqning yangilanishi, yangi avlodni tarbiyalash va uni chin ijodkor, kreativ faol shaxs bo'lib kamol topishi uchun zarurdir [O'sha asar. S. 12]. Antropologik omillar qanchalik muhim bo'lmasin, ta'lim va kasb shaxsga qanchalik qoniqish va rag'batlanish keltirmasin, ular sotsiologik muhitdagina o'z bahosini topadi. Ushbu sotsiologik omil, muammo individning "ijtimoiy mavjudot" (Aristotel) bo'lishining kafolatidir. Yoshlarni o'zini o'zi tarbiyalashga o'rgatish, bilimni tinmay oshirib borish ko'nikmasini shakllantirish, huquqiy savodxon fuqaro bo'lish haqida qayg'urishi ham ana shu sotsiologik omil ta'siri ifodasi hisoblanadi. O'z ustida umr bo'yi ishlash, umr bo'yi olgan bilimlarini yanada oshirishga intilish, jamiyatning ongli, faol fuqaro bo'lish uchun huquqiy savodxon bo'lishga tirishish yangilanayotgan davr, sotsiologik hayot talabidir.

Xulosa va takliflar. Xulosamiz, yoshlardagi sotsiologik jihatlardan yana biri ularni oilaparvar, xalqparvar va hayotsevar insonlar qilib shakllantirishdadir. Insonologik tadqiqotlar ko'rsatadiki, yoshlarda oilaparvarlik, xalqparvarlik va hayotsevarlik fazilatlarini ma'lum bir sotsial muhitda, ushbu muhit ta'sirida shakllanadi. Sotsial muhitning deterministik ta'siri oliy ta'lim va kasbiy shakllanishni jamiyat, umum, butun taraqqiyoti bilan bog'laydi, ammo gap ularning qaysi biri birlamchi va qaysi biri ikkilamchi ekanligi xususida emas, balki shaxsning sotsial muhit bilan inoq yashashidadir. Sotsial insonlarga turli talablar qo'yganidek, u oliy ta'lim va yoshlarning kasbiy shakllanishini ham yo'naltiradi, ulardagi integratsiya jamiyat taraqqiyoti kafolatidir. Intellektual potensial va kasbiy ko'nikmalar ham shu tarzda baholanadi, jamiyat taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shadi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar shakllantiradigan intellektualizm professional bilimlarga, kasbiy shakllanishga mohiyat, antropologik va sotsiologik ahamiyat baxsh etadi. Shu nuqtai nazardan ijtimoiy-gumanitar fanlar ta'lim tizimida ustuvordir. Ijtimoiy-gumanitar fanlar o'tilmaydigan birorta ham oliy ta'lim dargohi uchramaydi, ammo professional bilimlar har bir o'quv yurtida o'zgarib bormoqda.

ADABIYOTLAR

1. Dekart R. Sochineniya v dvux tomax. Tom 1.- Moskva: Mysl, 1989. S.82.
2. Bobomuradov E., Bobomuradova Sh. O'zbekiston yoshlarining ijtimoiy psixologiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2010. 28 b.
3. Mid M. Kultura i detstvo. - Moskva: Gl.red. gost. lit-ry, 1979.S.235 - 239.
4. Shvab F.Chetvertaya promyshlennaya revolyusiya. - Moskva: AST, 2021. S.206.
5. Xarari Yu.N. 21 urok dlya XX1 veka. - Moskva: Sinbad, 2020. S. 25- 26.
6. Rozin V., Golubkova L. Filosofiya upravleniya. 2- ye izd. Uchebnoe posobie. - Moskva: Litres, 2022. S. 21- 24.